

Бейсембаева Айгерим Уразанбековнаның «8D02301-Филология» білім беру бағдарламасы бойынша Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындаған «Публицистік дискурста гендерлік сәйкестікті тілдік бейнелеу (ағылшын және орыс тілді медиатекстердің материалдарында) тақырыбындағы диссертациялық жұмысының

АННОТАЦИЯСЫ

Зерттеудің өзектілігі. Соңғы жылдардағы отандық және шетелдік ғылымда бірегейлік мәселелеріне, жеке бірегейлік теориясына арналған жаңа қызықты әзірлемелер, ғылыми, публицистикалық мақалалар атап өтілді. Қазіргі кезеңде жеке басын куәландыратын құбылыстың мәнін зерттеуге әртүрлі гуманитарлық ғылымдардың өкілдері қатысады, оны әртүрлі көзқарастардан қарастырады. Осы мәселемен айналысатын көрнекті шетелдік философтар, мәдениеттанушылар мен әлеуметтанушылар арасында Radler J., Ю. Хабермаса, Hösle V., Гидденс Э., Саттон Ф. Неміс философы Ю. Хабермас «мен сәйкестік» терминін жеке және әлеуметтік сәйкестіктердің жиынтығы ретінде қолдануды ұсынады. Жеке тұлғаны түсіндірудің неміс дәстүрін в. Хесле жалғастырады, оның жалпыадамзаттық және нормативтік мәнін қарастырады. Сәйкестікті зерттеудегі үлкен несие американдық психолог Э.Эриксонға тиесілі, ол бұл құбылысты антропологиялық категория ретінде қарастырады, оның айналасында жеке тұлға құрылған адамның ішкі өзегі.

Зерттеулер көрсеткендей, қазіргі адамға және оның шындығына әсер ететін жаңа факторлар оның жеке басын қалыптастыруда ажырамас рөл атқарады. Жаңа сәйкестікті құру адам өмірінің әртүрлі салаларындағы қоғамның объективі арқылы, ең бастысы әртүрлі ғылыми бағыттарды зерттеу объектісі болып табылатын ойлаудың жаңа форматында жүреді.

Сәйкестікті ғылыми зерттеудің өзекті мәселелерінің бірі оның қалыптасуының гендерлік факторы болып табылады, қоғамда қалыптасқан гендерлік қатынастар тілде, мәдениетте және жалпы қоғамда қалай көрінеді. Қазіргі гендерлік зерттеулер терминологиясының тезаурусында гендерлік сәйкестілік жеке тұлғаны ерлер немесе әйелдер тобына жататындығы тұрғысынан сипаттайтын әлеуметтік сәйкестіктің негізгі құрылымын білдіреді.

Бүгінгі таңда гендерлік сәйкестікті қалыптастыру мәселесіне әртүрлі теориялық көзқарастар бар: психоаналитикалық тәсіл, әлеуметтік оқыту теориясы, когнитивті бағыт, әлеуметтік-психологиялық тәсіл, бұл өз кезегінде осы құбылыстың жан-жақтылығын, сондай-ақ қазіргі ғылымда оның мәні мен табиғаты туралы біртұтас түсініктің жоқтығын көрсетеді. Гендерге, гендерлік сәйкестікке, оның генезисіне және құрылымдық компоненттеріне қатысты көптеген сұрақтар, гендерлік екілік емес дағдарыстың өршуі ғылымның әртүрлі салаларындағы ғалымдардың назарында, бұл гендерлік сәйкестікті одан әрі зерттеуге арналған алаң жасайды.

Гендерлік сәйкестілік феномені лингвистер үшін де үлкен қызығушылық тудырады, өйткені ол әртүрлі тілдік формаларда бейнеленген қоғамдық бұқараның әлеуметтік өзара әрекеттесу процесінде қалыптасады. Сәйкестікті зерттеу кезінде адамның ойлауы қалай жұмыс істейтіні және тәжірибені вербализациялау қалай жүретіні анықталады. Joseph J. сәйкестік құбылысын лингвистикалық деп атайды, өйткені адамның қабылдауы адамның өзі немесе басқа біреу туралы не және қалай сөйлейтіндігімен анықталады. Тілдік және сөйлеу құралдарын, сондай-ақ жалпы мәтінді талдау негізінде белгілі бір сәйкестіктің қалай көрінетіні және оның қандай қасиеттері бар екендігі туралы қорытынды жасауға болады.

Диссертациялық зерттеудегі зерттеу нысаны жеке тұлғаның гендерлік сәйкестігі болып табылады.

Зерттеу пәні ретінде публицистикалық дискурс саласындағы жеке тұлғаның гендерлік сәйкестігін бейнелеудің ауызша әдістері қарастырылады.

Жұмыстың мақсаты гендерлік сәйкестіктің табиғатын, оның қазіргі адамның дүниетанымының объективі арқылы ауызша экспликациясының механизмдерін зерттеу, әртүрлі лингвомәдени қоғамдардағы оның құрылысының трансформациялық процестерін ашу.

Диссертациядағы мақсатқа сәйкес келесі **міндеттер** шешіледі:

- сәйкестілік ұғымы мен табиғатын, сондай-ақ оны құру факторларын анықтаудың әртүрлі тәсілдерін қарастыру;

- Пәнаралық ғылыми парадигмадағы жеке тұлғаның жеке басының гендерлік аспектісін және оның әлемнің гендерлік бейнесін қалыптастырудағы рөлін зерттеу;

- публицистикалық дискурста гендерлік сәйкестікті стереотиптеу процесін талдау, ерлер мен әйелдер авторларының медиатексттеріндегі жиілік тақырыптық өрістерін анықтау;

- екі жыныстың гендерлік атрибуттарын анықтау мақсатында эксперименттік зерттеу арқылы ер/әйел ынталандыру сөздерінің ассоциативті өрістерін анықтау;

- орыс тілді медиа мәтіндер материалында жеке тұлғаның гендерлік сәйкестігін бейнелеудің лексикалық құралдарын талдау;

- ағылшын тіліндегі медиа мәтіндер материалында жеке тұлғаның гендерлік сәйкестігін бейнелеудің лексикалық құралдарын талдау.

Диссертациялық зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі келесі теориялар мен өзекті ұғымдар болып табылады:

- сәйкестілік құбылысын және оның түрлерін зерттеудің әртүрлі тәсілдеріне қатысты қазіргі теориялар (Л.Морски л. және Дж. Скибский, Е. В. Кузнецова);

- сәйкестік құбылысын түсінудің философиялық тұжырымдамалары (Р.Декарт, и. Г. Фихте, Дж. Локка, Г. В. Ф. Гегель және т. б.);

- жеке тұлғаның психологиялық тұжырымдамалары (З.Фрейд, Э. Эриксон, Дж. Марсиа, В. Джеймс, Д. Грация, К. Холл, А. Н. Леонтьев, В. В. Богославский және т. б.);

- әлеуметтанулық және антропологиялық ғылымдарда әзірленген бірқатар ережелер (Э. Холл, Ю. Хабермас, Э. Дюркгейм, Ч. Кули, И. Гофман және т. б.);

- гендерлік сәйкестілік теориялары мен тұжырымдамалары (Дж. Мани, Л. Колберг, М. Мид, А. Бандура, А. А. Денисова, И. С. Кои, С. Эган және Д. Перри, И. С. Клещина, Д. Д. Исаев, Л. Н. Ожигова және т. б.);

- әлеуметтік лингвистикалық зерттеулерде әзірленген бірқатар ережелер (П. Экерт, Л. Блумфилд, Макконнель-Гиннет, А. В. Вишняков және Д. А. Дмитриев, Ж. Темірбекова және т. б.);

- гендерлік мәселелермен айналысатын лингвистикалық зерттеулер (А. Вежбицкая, Дж. Лакофф, В.А. Маслова, А. В. Кирилина, М. Бигельдиева, Ш. М. Мәжитаева, А. Әлиакбарова, З. К. Теміргазина, А. М. Бахчоян, Г. Шокым, А. М. Елубай, Г. Сәрсекке, М. Ю. Гудова, М. М. Аймағамбетова, Г. Т. Жақыпова, Г. И. Исина, Н. В. Дутова және т. б.);

- медиалингвистика теориясы (Т. Г. Добросклонская), медиатекст тұжырымдамасы (Г. Я. Солганик);

- публицистикалық дискурстағы гендерлік мәселелерді зерттеу (Н. С. Желиховская, Agarwal A., Reji R., Joshi G., Yin Q., Abdullah K., Walker L., Diaz B., В. Н. Зелова, С. А. Шатохина және т. б.);

-контент-талдау әдістемесі саласындағы заманауи тұжырымдамалар (И.А. Пашинян, И. Дмитриев, В. И. Шалак және т. б.).

Зерттеу әдістері. Диссертациялық жұмыстың мақсаты мен міндеттеріне сүйене отырып, зерттеу келесі әдістер мен әдістерді қамтитын интегративті тәсілді қолдана отырып жүргізілді: 1) зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми әдебиеттерді талдау мен синтездеудің жалпы ғылыми әдістері; 2) дескриптивтік әдіс: заңдылықтарды жинау, жүйелеу, анықтау; 3) зерттеу объектісін оның құрамдас бөліктерінің тұтас жиынтығы ретінде қарастыратын жүйелік әдіс; 4) статистикалық әдіс; 5) дискурс-талдау; 6) еркін сұхбат әдісі; 7) ассоциативті эксперимент арқылы деректерді сандық және сапалық өңдеу әдісі; 8) контент-талдау әдісі; 9) салыстырмалы талдау.

Диссертацияның бірінші тарауында зерттеудің теориялық және әдіснамалық базасын құру үшін ғылыми әдебиеттерді талдау мен синтездеудің жалпы ғылыми әдістері қолданылады. Жүйелік әдіс сәйкестік құбылысын заманауи гуманитарлық парадигма шеңберінде әртүрлі көзқарастардан зерттеуге, оның негізгі түрлерін, тәсілдері мен қалыптасу факторларын анықтауға мүмкіндік берді.

Екінші тарауда гендерлік сәйкестілік құбылысын және оның ерекшеліктерін анықтау мақсатында ассоциативті эксперимент арқылы зерттеулер жүргізілді, оның ішінде деректерді сандық және сапалық өңдеу әдісін, еркін сұхбат әдісін қолдану. Зерттеудің статистикалық деректері негізінде эксперимент нәтижелері ұсынылды.

Диссертациялық зерттеудің үшінші тарауында орыс және ағылшын тілді баспасөз материалдарындағы публицистикалық мәтінге дискурстық талдау жүргізілді. Сипаттамалық және салыстырмалы талдау әдістері ерлер мен әйелдер авторларының медиа мәтіндерінің ерекшеліктерін анықтады.

Мәтіннің мазмұнын талдау екі жыныстағы авторлар арасында жиілік тақырыптық өрістерін анықтауға, сондай-ақ ер авторлар мен әйел авторлар қолданатын ең жиілік лексемаларын анықтауға, содан кейін зерттеу деректерін статистикалық талдауға ықпал етті.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. Қазіргі кезеңде әлемдік тәртіптің трансформациялық процестері, қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларын реформалау адамның жаңа ұрпақтың құрылуына әкеледі, ойлау, түсіну, психологиялық, әлеуметтік, мәдени доминанттарды қамтитын қоғамдағы өзіндік ерекшелігін түсінудің жаңа форматында, Бұл әртүрлі ғылыми бағыттарды зерттеу объектісі болып табылады. Сәйкестік құбылысын және оның түрлерінің әртүрлілігін зерттеудің әртүрлі тәсілдерін тудырады. Сәйкестік құбылысын әртүрлі көзқарастардан зерттеу оның маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылатын гендерлік сәйкестілік мәселелерін зерттеу үшін қажетті платформаны жасайды.

2. Гендерлік сәйкестілік-бұл гендерлік идеяларды, оның жеке өзін-өзі бағалауын, мінез-құлық нормаларын қамтитын қазіргі заманғы әлеуметтік сәйкестіктің көп компонентті құрылымы, олар әртүрлі экстралингвистикалық факторларды ескере отырып, қазіргі қоғамның нақты әлеуметтік жағдайларындағы гендерлік рөлдер мен көзқарастардың өзгеруіне тікелей әсер етеді. Гендерлік сәйкестік-бұл қоғамда қалыптасқан және мәдени компонентке негізделген адам мінез-құлқының интеграцияланған жасанды моделі.

3. Тұлғаның гендерлік сәйкестігінің қазіргі заманғы құрылысы қоғам, мәдениет, тілдің объективі арқылы адам өмірінің әртүрлі салаларында жүреді, бұл дискурсивті кеңістіктегі тілдік формаларда көрінеді. Публицистикалық дискурста жеке тұлғаның гендерлік сәйкестігін бейнелеу тәсілдері тілдік ресурстардың алуан түрлілігімен сипатталады, оларды талдау гендерлік тұлғаның қалыптасуына көптеген факторлардың әсер ету ерекшеліктерін ашуға, қазіргі қоғамда өзімді тануға мүмкіндік береді.

4. 2022-2024 жылдардағы «Аргументы и Факты», «Известия», «The New York Times» және «USA Today» публицистикалық басылымдарындағы медиатекстерді статистикалық талдау арқылы қоғамның ақпараттық қажеттіліктерін көрсететін «Общество/Society», «Политика/Policy» ең жиі тақырыптық өрістермен бөлінді. Орыс тілді және ағылшын тіліндегі медиа мәтіндерде белгілі бір тақырыптық салалардағы ерлер мен әйелдер авторларының артықшылықтарында сандық арақатынаста белгілі бір дифференциация байқалады. Екі жыныстың гендерлік артықшылықтарының айырмашылығы **Культура/Culture», «Здоровье/Health», «Образование/Education»,** лингвомәдени қоғамдарда қабылданған нақты әлеуметтік нормалардың, үлгілер мен рөлдердің үстемдігімен түсіндіріледі.

5. Ресейлік және американдық баспа басылымдарының медиатекстері әлеуметтік-мәдени қоғамдардың ерекшеліктерімен анықталған гендерлік сәйкестікті ауызша бейнелеу ерекшеліктерімен сипатталады. Лексикалық деңгейде гендерлік сәйкестікті өзектендірудің лингвистикалық тәсілдерінің

айырмашылығы-ерлер мен әйелдер авторларының мүдделері аясына кіретін лексемаларды таңдау. "Қоғам/қоғам", "Мәдениет/Мәдениет", "Денсаулық/денсаулық", "білім/білім", "саясат/саясат" тақырыптық өрістерінің ең көп қолданылатын лексемаларының ер және әйел авторларының медиа мәтіндерінде қолдану жиілігінің дифференциациясы гендерлік функциялар мен рөлдердің әлеуметтік, мәдени, тарихи аспектілерімен түсіндіріледі. жеке тұлғаның гендерлік әлеуметтенуіне әсер ететін белгілі бір қоғамның әртүрлі экстралингвистикалық факторларының әсерінен.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы лингвистикалық зерттеу аясында гендерлік сәйкестілік құбылысын зерттеу. Тілдің гендерлік сәйкестікті құрудағы және бейнелеудегі маңызды рөліне қарамастан, ол сирек арнайы лингвистикалық зерттеудің объектісіне айналады, бұл филологиялық ғылымдарда бұл құбылыстың жеткіліксіз зерттелуін түсіндіреді. Қазақстандық ғылымда қазіргі гуманитарлық парадигма шекарасында алғаш рет гендерлік бірегейлік мәселесі орыс және ағылшын тілді басылымдардың материалдарындағы дискурсивті ұстанымдардан талдануда. Зерттеу қызығушылығының фокусында публицистикалық дискурста жеке тұлғаның гендерлік сәйкестігін бейнелеудің ауызша құралдары бар, олардың талдауы өзін-өзі танумен байланысты ойлау процестеріне қол жеткізуге, сондай-ақ әлеуметтік-мәдени факторлардың қазіргі гендерлік тұлғаның трансформациялық процестеріне әсер ету сипатын анықтауға мүмкіндік береді.

Диссертацияның теориялық маңыздылығы сәйкестілік теориясын одан әрі дамыту, гендердің тілдік көрінісі тұрғысынан білімді тереңдету. Қабылданған зерттеу сыртқы гендерлік рөлдер мен көзқарастардың трансформациясына тікелей әсер ететін гендерлік сәйкестікті құру механизмдерін теориялық тұрғыдан түсінуге және тереңірек түсінуге ықпал етеді, бұл дискурсивті кеңістіктегі лингвистикалық формаларда тікелей көрінеді.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді одан әрі гендерлік зерттеулер мен дискурстық талдау үшін, сондай-ақ мәтін және дискурс лингвистикасы, медиа мәтінді дискурсивті талдау, лингвомәдениеттану бойынша жоғары оқу орындарының оқу курстарын әзірлеу кезінде пайдалану болып табылады.

Зерттеудің перспективасы диссертациялық зерттеудің нәтижелерін сәйкестілік теориясын, гендерлік сәйкестікті зерттеу бойынша ғылыми бағыттар мен тұжырымдамаларды одан әрі дамыту үшін, сондай-ақ гендерлік лингвистика, гендерология бойынша арнайы курстарды әзірлеу үшін пайдалануға болатындығымен байланысты.

Зерттеу материалы «Аргументы и Факты», «Известия» сияқты орыс тілді басылымдардың медиатекстері, сондай-ақ 2022-2024 жылдар аралығындағы «The New York Times» және «USA Today» ағылшын тілді басылымдарының медиатекстері болды. Біздің зерттеуіміз үшін ел ішіндегі және шетелдегі оқиғаларды кеңінен жариялайтын, оқырмандар арасында

танымал, сондай-ақ гендерлік мәселелерді зерттеу үшін тұжырымдамалық маңызды болып табылатын қоғамдық-саяси газеттер тандалды. Барлығы 1282 мәтін талданды: оның ішінде 702 мәтін орыс тілді басылымдарда және 580 мәтін ағылшын тілінде.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау.

Диссертациялық зерттеу материалдары бойынша 11 ғылыми мақала жарияланды, оның ішінде 4 мақала ҚР ҰӘМ ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған басылымдар тізбесіне енгізілген басылымдарда; 1 мақала Scopus базасына кіретін халықаралық рецензияланатын ғылыми журналда (81% процентиль); 3 – халықаралық конференциялар жинақтарында: "Prospects and key tendencies of science in contemporary world" (Мадрид, 2022), «Шет тілді білім беруді дамытудың перспективалары мен жаңа тенденциялары» (Қарағанды, 2023); «Ғылыми диалог: теория және практика» (Мәскеу, 2025); 3-халықаралық журналдарда: "European Journal of National History", "Халықаралық эксперименттік білім беру журналы", "Journal of Infrastructure, Policy and Development".

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Диссертациялық зерттеу кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан және пайдаланылған дереккөздердің тізімінен тұрады. Біліктілік жұмысы 184 бетте көрсетілген.